

Prof. Dr.

KEMAL H. KARPAT

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

KIRSAL GÖÇ, GEÇEKONDU
VE KENTLEŞME

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM
Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme

Prof. Dr. Kemal H. Karpat
Çeviren: Abdulkerim Sönmez

TİMAŞ YAYINLARI | 4103
Tarih İnceleme Araştırma Dizisi | 85

PROJE EDITÖRÜ
Adem Koçal

EDİTÖR
Zeynep Berktaş
Can Uyar

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

ORJİNAL ADI
The Gecekondu: Rular Migration and Urbanization

1. BASKI
2003, İmge Yayınları
(*Türkiyede Toplumsal Dönüşüm* adıyla)

3. BASKI
Eylül 2019, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-2348-6

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No:5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr

timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. Baha İş Merkezi
Avcılar/İstanbul
Telefon: (0212) 412 17 77
Matbaa Sertifika No: 44451

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	7
TÜRKÇE ÇEVİRİYE ÖNSÖZ.....	9
ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ.....	15
GİRİŞ.....	17

1. BÖLÜM / KARŞILAŞTIRMALI BAKIŞ AÇISINDAN GECEKONU

Gecekondu Yerleşimleri ve Bu Yerleşimlerin Kapsamı	23
Kırsal Göç	35
Kırsal Göçmenlerin Kentleşmesi.....	54

2. BÖLÜM / TÜRKİYE'DE GÖÇÜN VE GECEKONDUNUN TARİHSEL KÖKLERİ

Toplumsal ve İktisadi Gelişmeler	79
Gurbetçilik: Göçün Başlangıcı.....	87
Yakın Dönemdeki Göçün Nedenleri	90
Kırsal Göçte Kent Tepkisi	99
Üç Gecekondu Yerleşiminin Kökeni.....	103
Göçün Ardındaki İtici Etkenler.....	110

3. BÖLÜM / GECEKONDUNUN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

Kuruluş Örüntüleri.....	116
Yapı ve Gelişme	121
Kentte Yerleşim Örüntüleri	126
Konutun Özellikleri.....	131

4. BÖLÜM / GECEKONDUNUN TOPLUMSAL VE İKTİSADİ YAPISI

Aile Yapısı	135
Okuryazarlık.....	137
İktisadi ve Mesleki Yapı.....	140
Kente Yönelik Tutumlar	146
Ulusal Ekonomi Üzerindeki Etkisi.....	150
Arzular ve Değişen Tutumlar.....	151

5. BÖLÜM / ÜÇ GECEKONDUDA DERNEKLEŞME VE LİDERLİK

Toplumsal Örgütlenme ve Liderlik	157
Cemaat, Gelenek ve Modernlik	161
Din ve Cemaat.....	168
Kadınların Konumu	173
Resmî Kurumlar ve Kamuoyu	177

6. BÖLÜM / GECEKONDUNUN KENTLEŞMESİ

Kentleşmenin Aşamaları.....	182
Göçmenlerin Kentteki Hayatları	187
Kent Alışkanlıklarını Benimseme	194
Kent Sakinleriyle İlişkiler	198
Aile Kavramındaki Değişmeler.....	200
Gecekonduluların Kendileriyle İlgili Fikirleri ve Arzuları	205

7. BÖLÜM / GECEKONDU-KÖY İLİŞKİLERİ VE KIRSAL DEĞİŞMELER

Köy ile İlişkiler	216
Köy Kalkınmasında “Gecekondu”nun Rolü.....	221
Göçün Köy Üzerine Etkileri.....	226
Gecekonduunun İktisadi ve Davranışsal Etkisi	240

8. BÖLÜM / GECEKONDUDA SİYASET VE PARTİ TARAFTARLIĞI

Bütünleşmenin Aşamaları	247
Gecekonduluların Siyasal Kültürünün Geleneksel Arka planı.....	252
Parti Siyaseti	257
Oy Verme Davranışı.....	265
Siyasal Tercihler	268
Siyasal Davranışta Değişme: Parti Sadakatinde Kaymalar	274
Yerel Siyasette Gecekondu	280
SONUÇ.....	285
KAYNAKÇA	293
DİZİN	311

1. BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI BAKIŞ AÇISINDAN GECEKONDU

GECEKONDU YERLEŞİMLERİ VE BU YERLEŞİMLERİN KAPSAMI

İçinde çoğunlukla kır kökenli insanların oturduğu gecekondu yerleşimleri birçok üçüncü dünya ülkesindeki kırsal göç ve kentleşme temel sürecinin bir parçasıdır. Nüfus artışı, iktisadi kalkınma, sanayileşme, tarımın makineleşmesi, toprağı tasarruf biçimlerindeki değişmeler, artan iletişim, ulaşım kırsal göçle birlikte kentleşmenin benzeri görülmemiş bir yoğunluk ve genişliğe ulaşmasına katkıda bulundu.¹ Kırsal insanların kendi küçük kasaba ve köylerinden çıkmaları, büyük kasaba ve kentlere yerleşmeleri, sonunda mesleki sosyo-kültürel ve siyasal değişmelerin eşlik ettiği kentleşmelerinden kaynaklanan sorunlar bu gecekondu yerleşimlerinde kendilerini belli etmektedir. Nitekim, üçüncü dünyadaki kentler, köyler ve kasabalar kültürel özellikleri ve tarihleri her ne olursa olsun, geçmişte olduğundan daha fazla iktisadi ve sosyo-politik olarak birbirine bağımlıdır. Kırsal insanlar, kentlere göç etmek suretiyle yeni meslekler ve hayat

1 Gerald Breese, *Urbanization in the Newly Developing Countries*, s. 3. Türkiye vakası için, bkz. Orhan Türkay, *Türkiye'de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme*.

tarzları edinirken, kent biçimi dernek ve faaliyetler kırdaki insanlara uzanmaktadır. Bunun sonucu olarak kentler, kısmen göçmenlerin kendilerince temsil edilen yeni iktisadi ve siyasal güçler tarafından yapısal ve işlevsel olarak değiştirilmektedir. Bu kentler güç ve karar merkezleri olarak ve sosyo-ekonomik standart ve amaçları belirlemek suretiyle kalkınma modelleri olarak kendi rollerini elde tutmaktadır; aynı zamanda onlar, kırdan uyardırdıkları güçler tarafından yoğun sosyo-ekonomik değişmeye tâbi tutulmaktadır. Dolayısıyla, kırsal göç ve kentleşme ve bunların yan ürünleri (göçmen, gecekondu ve gecekondu yerleşimleri) modernleşme olarak atıfta bulunulan daha genel bir yapısal değişme sürecinin ayrılmaz parçasıdır. Ancak yeni ulusların modernleşmesi hakkındaki çalışmaların çoğu entelektüeller, askeriye, bürokrasi gibi değişmenin seçilmiş faillerine ve bu seçkinlerin yüksek toplumsal statü ve siyasal bilince ulaşma kanallarının (eğitim ve iletişim gibi) incelenmesine hasredilmiştir. Dönüşümü geçiren insanlara çok az dikkat edilmiştir. Vurgu “dönüştüren” ve “lider” üzerine, çok az olarak da “dönüşen” ve “izleyen” üzerine yapılmıştır. Bunun sonucu olarak, sıradan insanların değişimi nasıl özümstedikleri, “modernleştikleri”, yani bir toplumsal varoluş biçiminden diğerine doğru attıkları adımlar hakkındaki bilgi oldukça yetersiz kalmıştır. Bu ihmal, kısmen yeni uluslar hakkındaki siyasal-tarihsel araştırmalar üzerinde başat olan seçkinci yaklaşımdan, kısmen de sosyo-ekonomik dönüşüm ve modernleşmenin geçici, birdenbire ortaya çıkan sancılı bir aşamasında bireyleri, toplumsal grupları bir yere yerleştirme ve incelemenin güçlüğünden kaynaklanmıştır. Kırsal göçmenler böyle bir gruptur.

Üçüncü dünyadaki *shanty town*, *squatter towns*, denetimsiz yerleşimler ya da Birleşmiş Milletler’in adlandırdığı gibi, *geçici yerleşimler*, bütünüyle olmamakla birlikte çoğunlukla kırsal bir grubun kentsel bir gruba dönüşümünü incelemek için en stratejik konumdaki gruplardan birini temsil eden köylerden ve kırsal kasabalardan gelme göçmenlerin oturdukları yerlerdir. Hatta bir iki yüzyıl önce hızlı büyüyen birkaç Avrupa kentinde benzer yerleşimler bulunabildi. Ancak, üçüncü dünya kentlerinde bu yerleşimler, özellikle II.

Dünya Savaşı'ndan sonra, kentleşmenin genel bir özelliği haline gelmiştir. Muhtemelen kuruluşlarının yasal tarzda olmaması, eski kent sakinleri arasındaki kötü şöhretleri ve düzenli gelişme fikrine açıkça ters düşmeleri nedeniyle gecekondu normal kentleşme ve modernleşme sürecinin kapsamı dışına düşen bir toplumsal sapma olarak düşünülmüştür. Kuşkusuz, gecekondu yerleşimleri kentleşme ve modernleşmenin kaçınılmaz bir adımı değildir; eğer konut yapma becerileri ve malî kaynaklar mevcut olsaydı bu yerleşimlerden kaçınılabirdi. Fakat üçüncü dünya ülkelerinde, gecekondu yerleşimleri genelde modernleşme, özelde kentleşme sürecinin neredeyse doğal bir adımı; Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki bütün büyük ve birçok vakada küçük kentlerin genel özelliği haline gelmiştir. Bu nedenle, bu yerleşimler bir sapma olarak değil, aksine üçüncü dünyadaki çağdaş iktisadi kalkınma ve kentleşme-modernleşme sürecinin bir parçası olarak düşünülmelidir.

John F. C. Turner, gecekondu yerleşimlerini: Tarihsel olarak normal olmayan koşullar altında normal kentsel gelişmenin bir tezahürü; toplumsal değişme araçları; kurumsal toplum tarafından talep ve arz edilen mesken miktarı ile halkın mesken talebi arasındaki farkın bir yan ürünü; yerel kaynakların hükümet hizmetleri şeklinde sunulması yoluyla halkın girişimi teşvik ve himaye edilerek denetim altında tutulabilecek bir olgu² olmak üzere dört hipotez çerçevesinde incelemiştir. Nitekim, üçüncü dünya ülkelerindeki kırdan kente göçün gecekondu yerleşimleriyle sonuçlanmasının bir bütün olarak toplam kentleşme ve modernleşme sürecinin bir parçası olduğu açıktır. Bu yerleşimler, çoğunlukla iç göçün ürünüdür ve uluslararası nüfus hareketleriyle karıştırılmamalıdır.³

2 John F. C. Turner, *Uncontrolled Urban Settlement*. Ayrıca, bkz. "Lima's Barriadas and Corralones".

3 Hindistan, Pakistan ve bazı Arap ülkelerindeki gecekondu nüfusunun büyük bir yüzdesi siyasal yönelimleri, arka planları ve amaçları bakımından göç edişleri iç etkenlerinden kaynaklanan göçmenlerinkinden çok belirgin bir şekilde fark gösteren mültecilerden oluşmaktadır. Örneğin, ayrı bir grup olan Ürdün, Lübnan ve Suriye'deki Filistinli mülteciler, Filistin'deki (İsrail) esas yerleşimlerine dönmeyi arzulamaktadırlar. Bangladeş'teki Bihariler, gecekonduarda

Gecekondu yerleşimlerinin en başta gelen özellikleri, ilk olarak onların hemen neredeyse bütün üçüncü dünya uluslarının kentlerinde bulunmaları ve ikinci olarak evrimleri, kentle olan ilişkileri bakımından çoğu kez birbirlerine benzemeleridir. Yapısal ve işlevsel benzerlikleri kendi yerel, bölgesel, hatta kültürel farklılıklarını büyük ölçüde aşan dünya çapındaki başka bir toplumsal olgu zor bulunur. Bu nedenle, bu çalışmada incelenen üç Türk gecekondu yerleşimini ve Türkiye’de başka bilim adamlarınca araştırılmış olan diğer birkaç yerleşimi dünya çapında bir olgunun bir parçası olarak, özellikle Latin Amerika ve Kuzey Afrika’dakiler olmak üzere, bunları dünyanın başka yerlerindeki benzer yerleşimlerle karşılaştırmak suretiyle bu hipotezin test edilmesi arzulanmaya değer bir şeydir. Bu karşılaştırmanın amacı ayrıntılı bir analiz yapmaktan çok daha genel bir kuramsal girişime biraz ampirik bir taban oluşturmak arzusudur.⁴

Birleşmiş Milletler Mesken, İnşaat ve Planlama Komitesi’nin 1973’te verdiği bilgiye göre, dünyada iskân hakkında yapılan bir araştırma

slum ve gecekondu yerleşimlerinde yaşayanların şimdi en hızlı kentleşen gelişmekte olan ülkelerin kentsel nüfusunun dörtte biri ilâ üçte biri arasında bir kısmını oluşturduğunu ve bu oranın hızla büyüdüğünü teyit etmiştir. Açıkça, *slum* ve gecekonduların hızlı büyümesi, gelişmekte olan ülkelerdeki kentlerin karakterini belirleyen en büyük etkidir.

yabancılar olarak yaşamakta ve kentle bütünleşmemektedirler. Türkiye’de 1950’lerin başına kadar göçmenlerin hatırı sayılır bir yüzdesi Kırım ve Balkanlar’dan gelen mülteci ve sürgünlerden oluşmaktaydı. Ancak bugün, dışarıdan gelen göçmenlerin yaşadıkları bazı gecekondu yerleşimleri çoğunlukla İstanbul ve İzmir’de olmakla birlikte, bu yerleşimlerin nüfusunun büyük bir kısmı, gecekonducuların muhtemelen %90’ı iç kesimlerdeki köy ve kasabalardan gelmektedir. Yurtdışından gelen mülteciler, Latin Amerika’da çok küçük bir grubu oluşturmaktadır.

- 4 Göç ve gecekondu yerleşimleri hakkında karşılaştırmalı incelemeler için malzeme sağlayan bazı büyük çalışmalar şunlardır: Aprodicio A. Laquian, der., *Rural-Urban Migrants and Metropolitan Development*; William Mangin, der., *Peasants in Cities*, bundan böyle burada *Peasants* olarak anılacak. Sentez çalışmaları William Mangin’in “Latin American Squatter Settlements” ve Joan M. Nelson’un *Migrants, Urban Poverty and Instability in Developing Nations*’ı içermektedir. Aşağıdaki 16. nota da bakınız.

Çeşitli kaynaklardan istatistikler dünya nüfusunun hızla çoğaldığını ve bu çoğalmanın kendini hızlı kentleşmede yansıttığı konusunda uzlaşmaktadır. Gerçekten de 1800-1950 arasındaki dönemde dünya nüfusu her 50 yılda sırasıyla %29.2, 37.3 ve 49.3 artmıştır. Aynı dönemde 100.000 ve daha fazla nüfuslu yerlerde yaşayan dünya nüfusu sırasıyla %76.3, 222.2 ve 254.1 artmıştır. Fakat 1900-1950 döneminde 100.000'den daha fazla nüfuslu kentlerdeki nüfus artışı Asya'da %444 ve Afrika'da %62.9'a ulaşmıştır.⁵ Benzer yüksek kentleşme oranları, Latin Amerika ve Ortadoğu'da da görüldü.⁶

Çoğunlukla kırsal kökenli olan bu yeni kent nüfusunun önemli bir kısmı *shanty town* ya da *slum* olarak sınıflandırılan konutlarda yaşamaktadır. (Daha sonra tartışılacağı üzere, ekseriyetle birbirlerinin yerine kullanılmakla birlikte, *shanty town* ve *slum* ifadeleri gerçekte birbirlerinden esastan farklı iki kentsel yerleşim türüne atıfta bulunmaktadır.) Hindistan'da 1950'lerin sonu ve 1960'ların başında, Ahmedabad nüfusunun %16.6'sı kulübe ya da *shanty town*larda yaşarken, %24.1'inin standart altı evlerde yaşadığı rapor edilmiştir. Bombay'nın nüfusunun yarısı ya da 3 milyon civarında insan, *slum* ve *shanty town*larda yaşamaktaydı. Aynı şey Madras, Kanpur ve kulübe kümeleri ve *slum*ların egemen olduğu Banglore için de söylenebilir. "Hindistan'da ticari ya da sanayi öneme sahip her kent ve kasabanın", bir raporun belirttiğine göre, "birçok kamu sağlığı ve toplumsal soruna yol açan kulübe kümeleriyle şimdi başı beladadır."⁷

Brezilya'da Belo Horizonte'nin nüfusu birkaç yıl içinde %68 arttı; 1966'da 812.000 insana ulaştı. Ancak bu nüfusun %15'i *favelalarda*

5 Birleşmiş Milletler, *Report on World Social Situation*, s. 114. 1941 ilâ 1951 arasındaki dönemde sadece Venezuelada kentsel nüfus %71, Kolombiyada (1938-1951) %68, Brezilyada (1940-1950) %49 ve Şili'de %47 arttı. Bu artışın hemen tamamı göçe atfedildi. Bkz. Jose Balista, *Aspectos Humanos de la Vivienda*, s. 58; Chi-Yi-Yen, *Movimientos Migratorios en de la Venezuela*, Karakas, 1968.

6 Birleşmiş Milletler, gelişmekte olan ülkelerin nüfusları yıllık %2 ilâ 3'lük bir artış gösterirken, birçok kentin nüfusunun %6'lık bir büyüme gösterdiğini tahmin etmiştir. *Slum* ve gecekondu yerleşimleri ise %12'lik ve bazen %20'yi aşan oranlarda büyümektedir (Birleşmiş Milletler *Report A/8037*, s. 21).

7 *Problems of Urban Housing*, s. 139; *Slum Clearance in India*'ya da bakınız.

yaşamaktaydı.⁸ 1960 başında 3.307.161 kişiden oluşan Rio de Janeiro nüfusunun %10'dan fazlası resmen *faveledos* [gecekondu sakini] olarak ilan edildi; daha gerçekçi olduğu düşünülen diğer bazı çalışmalar Rio'daki *favelados* nüfusunu 700.000 ilâ 1.000.000 arasında bir yere koydular. Yeni başkent Brasilia'nın bile, ikinci adına uygun olarak (Capital de Esperança, "umut"), kent henüz resmen açılmadan önce, 1959'da 15.000'den daha fazla bir *favelados* nüfusu vardı.⁹

Türkiye'de 1927 ilâ 1965 arasında 10.000 ve daha fazla nüfuslu yerleşim yerlerinin kentsel nüfusunun %409 arttığı tahmin edilmiştir. İç göç oranı 1955'te toplam nüfusun %10.5'inden 1965'te %11.8'ine yükseldi.¹⁰ Ancak 100.000 ve daha fazla nüfuslu Türk kentlerindeki artış oranı küçük yerleşimlerdekinden daha büyüktü.

8 *Levantamento da população favelada de Belo Horizonte*, s. 4-7.

9 Carlos Alberta de Medina, *A Favela E O Demogogo*, s. 26-44. Brezilya hakkında, G. De Menezes Cirtes, *Favelas*; ve E. Fischlowitz, "Internal Migration in Brasil"e de bakınız. *The New York Times* (Ocak 25, 1971) Rio'nun *favelaların*ın "göçmenlerin Brezilya'nın iç kesimlerindeki çamur ve sazlardan yapılmakla belerden kentsel hayatın büyük rahatlıklarına götüreceğini umdukları yol üzerindeki istasyon görevlerini" yerine getirdikten sonra hızla ortadan kalktıklarını belirtti. Ulusal Konut Bankası ve kent yetkililerinin ortak çabaları yoluyla, *favelalar* tedrici olarak düzgün evlere dönüştürüldü. Yine de, 1971'de, Rio'nun, 27 gecekondu yerleşiminde yaşayan 500.000 sakini vardı. İşaret etmek gerekir ki gecekondu nüfusu Rio'nun dışına çıkarılmadı, aksine kabul edilmiş kent ölçülerine yakın daha iyi semtlere taşındılar. Ancak, Brezilya'da *slum* temizleme çabası çok başarılı olmadı. Birçok gecekondu ya iktisaden güçleri yetmediği ya da halen oturdukları yeri sevdikleri için düşük maliyetli konut projelerine geçiş yapmadı. Bununla birlikte, gecekondu sorunuyla başa çıkmak için kurulmuş olan Brezilya'nın Toplu Konut Kurumu (Popular Housing Agency), bir bütün olarak dünyada kendi türünün en iyisidir (*New York Times*, Aralık 29, 1974 bakınız.) Birleşmiş Milletler raporları gecekondu alanlarının gelişmekte olan ülkelerdeki kentlerin önemli bir kısmını işgal ettiğine dair kapsamlı bilgiler sağlamaktadır (Birleşmiş Milletler *Report A/8037*, s. 21-33). Ayrıca bkz. Birleşmiş Milletler, *International Social Development Review*; ilk sayı tamamıyla "Urbanization: Development Policies and Planning"e hasredildi. Türkiye hakkında yakınlarda yazılmış bir rapor için, bkz. *The New York Times*, Haziran 12, 1975.

10 Cevat Geray, "Urbanization in Turkey", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 4, 1970, s. 158-59.

Bu artışın büyük bir kısmı kırsal göç nedeniyleydi ve kentlerin iyi semtlerini kuşatan gecekondu semtleri oluştu. İmar ve İskân Bakanlığı 1960'ların başında yapılan bir araştırmaya dayalı olarak, Ankara'daki konutların %64'ünün, Adana'dakilerin %48'inin, İstanbul, İskenderun ve Erzurum'dakilerin yaklaşık %40'ının ve İzmir'dekilerin %24'ünün gecekondu olarak değerlendirilebileceğini hesapladı. Gecekondu sakinleri toplam kent nüfusunun Ankara'da %59.22'sini, İstanbul'da %45'ini, Adana'da %44.95'ini ve İzmir'de %33.42'sini oluşturmaktaydı.¹¹ Gecekondu nüfusu o tarihten beri düzenli olarak arttı (bkz. Bölüm 2). Gecekondu yerleşimleri dünyada gelişmekte olan hemen bütün ülkelerdeki toplam kentli nüfusun yüksek bir oranını oluşturmaktadır.

(Yoğun sanayileşme ve kentleşme dönemlerinde Birleşik Devletler ve SSCB'deki bazı kentlerde de gecekondu yerleşimlerinin ortaya çıkmış olması dikkat çekicidir. Örneğin, 1848'den 1857'ye kadar Şikago'nun imalat sanayi merkezi olarak gelişmesine, "Halstead Kıyısı ve Yirmi İkinci Sokak Üstündeki Batı Yakası'nda 100-120 dekarlık bir alana yayılmış kulübelerin" mantar gibi artması eşlik etti. 1862'den 1872'ye, Batı Yakası'nın nüfusu 57.000'den 214.000'e yükseldi. Bu insanların çoğu, arsaların hem ön hem arka tarafında, nehir kıyısındaki fabrikaların yakınında ve çok azında kanalizasyon bulunmayan kaldırımsız sokaklar üzerine kurulmuş ahşap kulübelere dolmuş" olan işçiler ve onların aile fertleriydi.¹² 1850 ilâ 1900 arasındaki 50 yılda Şikago 29.963 kişilik küçük bir kasaba olmaktan çıkıp 1.698.575 kişilik büyük bir kent haline geldi. Nüfus yoğunluğu dekar başına 2'den 5.8'e yükseldi.)

11 İmar ve İskân Bakanlığı, *13 Büyük Şehirde Gecekondu*, s. 5-6, tablo 1 ve 2. Türk gecekondu evleri hakkında ayrıntılı bilgi izleyen bölümlerde verilmektedir.

12 Edith Abbott, *The Tenements of Chicago*, s. 9-10. Aynı aşırı kalabalıklaşma ve konut sorunları sanayileşme döneminde sosyalist ülkelerde de meydana geldi. Sovyetler Birliği'nde oda başına kişi sayısının 1923'te 2.60'tan 1950'de 4.02'ye yükseldiği, fakat o zamandan beri durumun iyileştiği bildirildi. 1925'te, sanayileşmenin erken aşamalarında, SSCB'deki konut kıtlığı öylesine vahimdi ki Donetz Havzası'ndaki işçiler "kentin eteklerinde yer altına kazılmış sığınıklarda yaşadılar" Merkez İcra Komitesi'ndeki beyanat; Timothy Sosnovy, *The Housing Problems in the Soviet Union*, s. 47, 108.

Birleşmiş Milletler tarafından sağlanan istatistikler, bu noktaları ayrıca desteklemektedir. (bkz. Tablo 1.1-1.3). Tablo 1.4, Peru'daki kentler hakkında ayrıntılı istatistikler vermektedir.

Squatter ya da denetimsiz yerleşmeler yerel kültürü ve kuruluş sürecinin özel koşullarını yansıtan değişik isimler altında ortaya çıkarlar: Gecekondu (Türkiye); *favela* (Brezilya); *barriadas* (Peru); *villas miseria* (Arjantin); *ciudades asilas* veya *ciudades de refugio* (Kolombiya); *colonias proletarias* (Meksika); *corralones*, *pueblos jovenes* (Peru); *barriadas bruja*s (Panama); *poblaciones callampas*, “mantar nüfus veya yerleşmeler” (Şili); *cantegriles* (Uruguay); *rancheros or conqueros* (Venezuela); *barrios de los pobres* (Ekvador) ve Latin Amerika'nın diğer yerlerinde *barrios piratas* ve *arrabales*; *bustee* veya *basti* (Kalküta-Delhi); *chawls* (Bombay); *ahatas* (Kampar); *cheris* (Madras); *sarija* (Bağdat-Irak); *berraka* ve *nouala* (Fas); *bidonville* (Algeria-Fas); *gourbivilles* (Tunus).

Tablo 1.1. Tahmin edilen kent nüfusu yüzdeleri
(ulusal olarak tanımlandığı haliyle)

	1920	1940	1960	1980	2000
Dünya toplamı					
Daha kalkınmış bölgeler	19	25	33	41	51
Avrupa	46	53	58	68	77
Kuzey Amerika	52	59	70	78	85
SSCB	15	32	49	64	76
Okyanusya					
Daha az gelişmiş bölgeler	47	53	65	70	72
Doğu Asya	9	13	23	35	51
Güney Asya	9	12	18	25	34
Latin Amerika	22	31	48	63	76
Afrika	7	11	18	27	39
Daha kalkınmış bölgeler	39	47	60	71	81
Daha az gelişmiş bölgeler	8	12	20	30	43

Kaynak: Growth of the World's Urban and Rural Population, 1920-2000 (Birleşmiş Milletler, E.69.XIII.3) ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği Nüfus Şubesi tarafından hesaplanan gözden geçirilmiş rakamlar, Belge E/C. 6/115 (1971).

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

Tablo 1.2. Kent ve büyük kent nüfusu (milyon olarak)

	1920	1940	1960,	1980	2000
Toplam	1.860	2.295	2.982	4.467	6.515
Daha kalkınmış bölgeler	673	821	976	1.210	1.454
Daha az kalkınmış bölgeler	1.187	1.474	2.006	3.257	5.061
Kent (ulusal olarak tanımlandığı haliyle)	360	570	985	1.854	3.329
Daha kalkınmış bölgeler	260	385	582	864	1.174
Daha az kalkınmış bölgeler	100	185	403	990	2.155
Büyük-kent nüfusu (500.000 ve daha fazla)	107	180	352	665	–
Daha kalkınmış bölgeler	93	145	221	343	–
Daha az kalkınmış bölgeler	14	35	131	322	–

Kaynak: Birleşmiş Milletler, Belge E/C. 6/115 (1971).

Tablo 1.3. Gelişmekte olan ülkelerde slumlar ve denetimsiz yerleşimler

Ülke	Kent	Yıl	Kent nüfusu*	Slumlar ve denetimsiz yerleşimlerdeki nüfus	
				Toplam	Kent nüfusu yüzdesi
<i>Afrika</i>					
Senegal	Dakar	1969	500.000	150.000	30
Tanzanya Bir. Cum.	Darüsselam	1967	272.800	93.000	34
Zambia	Lusaka	1967	194.000	53.000	27
<i>Asya</i>					
Afganistan	Kabil	1968	475.000	100.000	21
Seylan	Kolombo	1953	—	1-347 (kon.)	
		1963	69.500 (kon.)	30.500 (kon.)	44
Çin (Tayvan)	Taipei	1966	1.300.000	325.000	25
Hindistan	Kalküta	1961	6.700.000	2.220.000	33
Endonezya	Cakarta	1961	2.906.000	725.000	25
Irak	Bağdat	1965	1.745.000	500.000	29
Malezya	Kuala Lumpur	1961	400.000	100.000	25
Pakistan	Karaçi	1964	2.280.000	752.000	33
Filipinler	Mdhila	1968	3.000.000'dan az	1.100.000	35

KEMAL H. KARPAT

Ülke	Kent	Yıl	Kent nüfusu*	Toplam	Kent nüfusu yüzdesi
Kore Cumhuriyeti	Seul	1970	440.000 (kon.)	136.550 (kon.)	30
Singapur	Singapur	1966	1.870.000	280.000	15
<i>Avrupa</i>					
Türkiye	Toplam kent nüf.	1965	10.800.000	2.365.000	21.8
	Ankara	1965	979.000	460.000	47
		1970	1.250.000	750.000	60
	İzmir	1970	640.000	416.000	65
<i>Kuzey ve Güney Amerika</i>					
Brezilya	Rio de Janeiro	1947	2.050.000	400.000	20
		1957	2.940.000	650.000	22
		1961	3.326.000	900.000	27
	Belo Horizonte	1965	872.300	119.799	14
	Porto Alegre	1962	680.000	86.465	13
	Recife	1961	792.000	396.000	50
	Brezilya	1962	148.000	60.000	41
	Guanabara Eya.	1950	2.240.000	159.000	7.1
		1960	3.300.000	337.000	10
	Sili	Santiago	1964	2.184.000	546.000
Kolombiya	Kail	1964	812.810	243.840	30
	Buenaventura	1964	110.000	88.530	80
Ekvator	Guayaquil	1968	730.000	360.000	49
Meksika	Meksiko	1952	2.372.000	330.000	14
		1966	3.287.334	1.500.000	46
Panama	Panama City	1968	373.000	63.000	17
Peru	Lima	1957	1.260.729	114.000	9
		1961	1.715.971	360.000	21
		1969	2.800.000	1.000.000	36
	Arequipa	1957	117.208	10.500	9
		1961	135.358	54.143	40
	Chimbote	1957	33.000	6.600	20
	Venezuela	Karakas	1961	1.330.000	280.000
		1964	1.590.000	556.300	35
	Maracaibo	1966	559.000	280.000	50
	Barquisimento	1968	30.530 (kon.)	12.518 (kon.)	41
	Ciudad Guayana	1968	86.000	34.000	40

* *Slumlar* ve denetimsiz yerleşimler hakkındaki verilere karşılık gelen kent nüfusu için, ihtiyaç duyulan yıllara ait sayım ya da Birleşmiş Milletler Yıllığı rakamlarının mevcut olmadığı yerlerde, rakamlar en güvenilir veri tabanları ve büyüme oranları kullanılarak hesaplandı.

Not: Kon.= konut

Kaynak: Birleşmiş Milletler, *Report by Secretary General to the United Nations General Assembly 1970 A/8937*.

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

Gecekondu genelinde kentlerin kenarlarında alelacele inşa edilmiş kulübelerin bir yığını olarak görünür; bunlar tek odalı konutlardan, toprağın mevcut oluşuna bağlı olarak, küçük bir bahçesi olan ya da bahçesiz tam boyutlu evlere kadar değişir. II. Dünya Savaşı sonrasındaki gecekonduların çoğu iş yerlerinin yakınında kurulmuşlardır. İstila, gecekondu yerleşimi kurmanın yegane yolu olmamakla birlikte sıkça başvurulan yöntemiydi. Boş tepelerin, bir gecede, on binlerce insanın bütün eşyalarıyla birlikte içine taşındıkları çok büyük sayıda kulübeyle kaplandığını görmek olağan dışı bir şey olmamıştır. Gecekondu yerleşimlerinin nüfusu birkaç düzine insanla yüz binden fazla insan arasında değişir. Büyük gecekondu yerleşimleri, çoğu kez her biri kendi adını taşıyan, tek bir bünye oluşturmak için bir araya gelmiş küçük yerleşimlerden ya da mevcut olanların çevreye yayılması ve çevrede bulunan köyleri bünyelerine katmaları suretiyle oluşur.

Tablo 1.4. Peru kentlerinde gecekondu yerleşimlerinin nüfusu, 1961

	Kent nüfusu	Gecekondu yerleşimleri nüfusu	Kent nüfusuna yüzdesi
Chimbote	66.683	45.065	67.5
Iquitos	58.110	36.000	61.9
Arequipa	162.195	63.200	39.0
Sullana	28.709	10.200	35.5
Chiclayo	90.726	31.500	34.7
Piura	81.405	28.200	34.6
Trujillo	104.198	34.500	33.1
Lima (Metro)	1.640.000	404.225	24.6
Pucallpa	27.238	6.000	22.0
Tacna	27.139	4.000	14.7
Cuzco	81.057	5.010	6.2

Kaynak: Laquian, der., *Rural-Urban Migrants*, s. 117.

Özellikle fiziksel görünümlerine ya da yasal konumlarına göre, gecekondu yerleşimleri çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Birleşmiş Milletler, onlara “toprağın yasal olmayan ya da illegal işgali veya

düşük gelirli insanlar tarafından bina inşa edilmesi” demektir. Üçüncü dünya hükümetleri gecekonduları, çoğunlukla yasal anlamda tanımıyor ve onları özel mülkiyet haklarının ihlali olarak kabul ediyor görünmektedir. Nitekim Peru, Lima’da gecekondu, belediyeden izinli ya da izinsiz olarak “... yerleşim merkezlerinin civarında, hazineye, belediyeye, kamuya ya da şahsa ait mülkün sahası içinde kurulu emlak üzerindeki yasal teamüllere rağmen (ve) istilâ yoluyla (işgal edilmiş)” olarak tanımlanmaktadır.¹³ Kuala Lumpur’daki gecekondu “yasal tapusu ya da hakkı olmayan arazi üzerine yerleşen bir şahıs” olarak tanımlanmaktadır.¹⁴ Brezilya Coğrafya ve İstatistik Enstitüsü *favelayı* “kırsal-basit görünümlü en az 50 kulübe ya da baraka konutundan oluşan ve ruhsatsız ve teftişsiz olarak üçüncü ya da bilinmeyen şahısların toprağı üzerine inşa edilmiş ve genel kent olanak ve hizmetlerine sahip olmayan binalar” olarak tanımlanmaktadır.¹⁵ Türkiye’de 20 Temmuz 1966 tarih ve 775 sayılı yasa gecekonduları “sahibinin rızası olmaksızın, imar ve bina kanun ve yönetmelikleri gözetilmeksizin, başkalarına ait arazi ve arsalar üzerine yapılmış mesken” olarak tanımlanmaktadır. Hindistan’ın *bastileri* “çamur, bambu, taş ve ince teneke- den yapılmış, tek kapılı bir *kucha*, kulübe” olarak tanımlanmaktadır.¹⁶

İzleyen alt bölümlerde gecekondu iki temel olgu, kırsal göç ve kentleşme ve bunların gerisinde yatan temel nedenler çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

13 Julie Cotler ve A. A. Laquian, “Lima”, s. 115.

14 Laquian, *Rural-Urban Migrants*, s. 98.

15 Andrew Pearse, “Some Characteristics of Urbanization in the City of Rio de Janeiro”, s. 194.

16 Bharat Sevak Samaj, *Slums of Old Delhi*, s. 23; ve *Slum Clearance in India*. Ayrıca, bkz. Charles Abrams, *Housing in the Modern World*, s. 12-24; Birleşmiş Milletler, *Report A/8037*, s. 21, not 4. Bu çalışmada yer verilenlere ek olarak, gecekondu yerleşimleri hakkında kapsamlı bibliografyalar için, bkz., Turner, *Urban Settlement*, s. 106-112; Birleşmiş Milletler, *Improvement of Slums and Uncontrolled Settlements*, s. 184-89.

KIRSAL GÖÇ

Göçün Tarihsel Nedenleri

Üçüncü dünya kentlerindeki nüfus artışını ve gecekondü yerleşimlerini besleyen kırsal göç, tarihsel olarak ondokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında üçüncü dünyanın iktisadi ve toplumsal yapısında meydana gelen temel değişimler tarafından hazırlanmıştır. Bu değişimler, geleneksel toprağı tasarruf biçimi, üretim ve mübadele sistemi ve bunları destekleyen toplumsal yapıyı zayıflattı. Üçüncü dünya ülkelerinin ulusal ekonomileri Batı'daki sınai ve malî merkezlerle bağımlı hale gelirken, dünya pazarlarında ondokuzuncu yüzyılın sonuna doğru meydana gelen dalgalanmalar bu eğilimi daha da artırdı. Max Weber'in işaret ettiği gibi, dünya pazarlarındaki dalgalanmalar Doğu Almanya'dan bile sınai merkezlere göçü harekete geçirdi.

Ticaretin genişlemesi, para ekonomisinin başlaması ve tarımsal üretimin pazara uyarlanmasıyla, mübadele ve ihracat kapısı olarak hizmet veren kent merkezlerinin ortaya çıkmasının neden olduğu ondokuzuncu yüzyılda geleneksel toplumsal yapıların çözülmeye başlaması göçün temelini hazırlayan en büyük tarihsel etken olarak anılabilir. Türkiye'de Karadeniz Bölgesi, daha çok Tebriz-Trabzon ticaret yolunun genişlemesi ve bunu takiben Güney Karadeniz sahillerinin ondokuzuncu yüzyılda İngiliz, Fransız, Avusturya ve Rus ticaretine açılması nedeniyle faal bir ticaret hayatı, gıda maddeleri işleyen küçük fabrikalar geliştirdi ve yerel ekonomisini ihracata ayarladı. Bu nedenle, bütün üretim örüntüsü ve geleneksel toplumsal örgütlenme kadar tarımsal yöntemler de değiştirildi. Kent ve kasabalarda yeni bir tür orta sınıf ortaya çıktı. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Tebriz-Trabzon ticaret yolunun iktisadi önemini yitirmesi ve ticaretin durgunlaşmasıyla birlikte bütün bunlar aniden durdu. İktisadi gelişmeyi sürdürmeye yarayabilecek önlemlerden yoksun olarak bu yeni orta sınıf, artık kendi mesleklerine bir talep olmadığı için dağılmaya başladı. Kent ve kasabalarda çalışan nüfus arasında işsizlik artmaya başladı. Birçok tarımsal

ürünün alıcısı olmadığından, pazar için hammadde üretmeye ayarlanmış olan tarımsal üretim hızla artmakta olan nüfusu besleme kudretine sahip olmaksızın geçimlik üretime geri döndü.

Bazıları, Brezilya'da yoğun kırsal göçün başlaması ve bu nedenle *favelaların* ortaya çıkışını tarıma sokulan teknolojik değişmelere ve köleliğin 1888 yılında kaldırılmasına kadar gerilere götürür.¹⁷ 1929-1931 iktisadi bunalımı, ana döviz kaynağı Batı'ya tarımsal emtia ihracı olan hemen bütün ülkelerinkini etkilediği gibi, Brezilya'nın tarımını da ayrıca etkiledi ve işsizliği artırdı. Bunalımdan etkilenen bazı ülkelerin hükümetleri, sanayileşmeyi destekleyerek tarımsal işsizlikle mücadele etmeyi denediler; ki bu da arkasından nüfus artışını ve sonunda kente göçü teşvik etti. Örneğin, Meksika'da Diaz'ın 1910'da ülkeyi sanayileştirme çabaları, toplumsal olarak taşların yerinden oynaması, nüfus artışı ve göçün en büyük nedeni olarak düşünüldü. Cezayir'de göçün temel nedeni Fransız sömürge politikasının bir sonucu olarak geleneksel toplumsal yapının parçalanmasıydı. Gerçekten de Fransız yönetimi, 1863 ve 1873'te kırsal alanda yüzyıllardan beri hüküm süren komünal mülkleri duarlar [aşiret kolları] arasında paylaştırdı bunları özel mülkiyet hükümlerine tâbi kılan; ormanlar, ağaçlık alanlar ve beylik topraklarını ise devlet mülkü haline getiren kanunları yürürlüğe koydu.¹⁸ Cezayir'de ekilebilir en iyi toprakların bir kısım (yaklaşık 3 milyon hektar) Avrupalıların eline geçti. Asli topraklarından mahrum kalan ve miras konusunda liberal Şeriat yasalarını uygulamaya devam eden Müslümanlar, işledikleri toprakların küçüldüğünü ve verimliliklerinin azaldığını gördüler.¹⁹ Aşiret liderleri de kendi yetkilerini kaidlere

17 Medina, *Favela*, s. 18-20. Daha 1890'da Rio'da 1.449 ucuz apartmanda yaşayan 18.338 aile vardı. *Favela* emekli aylığı isteyen savaş gazilerinin çadırlarını kurup ilk gecekondu yerleşimini tesis ettikleri ısırgan otu kaplı bir tepeye verilen addır.

18 Robert Descloitres ve diğerleri, *L'Algerie des bidonville*, s. 95-97.

19 Türk yönetimi Ortadoğu'ya yörenin iklim ve toplumsal koşullarına beğenilecek derecede uyan bir toprak mülkiyeti ve kullanımı kavramı getirdi. Mülk ya da özel mülkiyet, Şeriat kanunlarına tâbiydi. Mirî (devlet), vakıf, metruke (kamu) ve mevat (üretken olmayan) topraklar kamu, dinsel ya da örfi hukuka

(hükümet temsilcileri) devrettiler. Böylelikle aşiret ve onu destekleyen iktisadi temel parçalandı, nüfus yoksullaştı ve dolaylı olarak başka yerlere göç etmeye mecbur kaldı.

Fas'ta güney vilayetlerdeki kuraklık, Avrupa sömürgeleştirmesi, ekilebilir toprakların kötüleşmesi, toprakların ayanlar tarafından gasp edilmesi, Fransızların idari önlemleriyle birleşen güneylilerin kuzeyin daha nemli ve yeşil kısımlarına göçme yönündeki tarihsel eğilimleri²⁰ kentlere göçün ve yerleşmenin temel tarihsel nedenleri olarak durmaktadır.²¹ Afrika'nın başka yerlerinde göç, E. P. Skinner'in işaret ettiği gibi, Avrupalıların teşvik ettiği ve değişen sosyo-ekonomik koşullar tarafından devam ettirilen modern bir olguydu. Mossiler arasında şu an geçerli olan göç örüntüsü, onların geleneksel olarak izledikleri kuzeye göç yolunun tahrip edilmesinden sonra ortaya çıktı. Fransızlar güneyde demiryolu inşa etmeye başladılar. Altın Sahili'nde insan gücüne olan ihtiyaç arttı.²²

Toplumsal çözülme ve göçün benzer tarihsel nedenleriyle ilgili olarak sınırsız sayıda örnekler verilebilir. Ancak üçüncü dünyanın ekonomisinde ve göçün tarihinde 1929-1930 iktisadi bunalımının bir dönüm noktası olduğuna dikkat edilmelidir. Kentler esas olarak ticaret, iletişim, yönetim ve askerî amaçlarla kurulmuşken, bu ülkeler tarımlarını Batı'nın sınai merkezlerinin yiyecek ve hammadde ihtiyaçlarına göre geliştirmiş görünmektedir. Daha sonra bu kentlerde bazı sanayiler kuruldu ve onların büyümesini ve mes-

tâbiydiler ve kolektif, bölünmez işletmeler olarak idare edildiler. Fransızlar ve İngilizler bu sistemi tahrip ettiler. Eski Osmanlı toprak hukukunun birçok ilkesini sadece İsraililer muhafaza etmişlerdir.

- 20 Robert Mohtaghe, der. *La naissance du proletariat Marocain*, s. 80-130.
- 21 Fas'taki Yusufiye Tekaddüm yerleşimi güneydeki Agdabal ve Souissi'den sürülen göçmenler tarafından 1920'de kuruldu. Yerleşim, sonunda, kentin dördüncü bölgesi haline geldi, ardından bir *bidonville* olarak genişledi ve kentin memurları için orada ikâmet semtleri inşa edildi. Bkz. Marie Renee Chene, *Marges Citadines a Rabat-Sale*. Bu, gecekondular yerleşimleri hakkında en ayrıntılı çalışmalardan biridir. Yazar, yetişkin profesyonel hayatının çoğunu Rabat yerleşimlerinde çalışmakla geçirmiştir.
- 22 Elliott P. Skinner, "Labour Migration Among the Mossi of the Upper Volta", s. 60-63.